

Victoras Turneris (1920–1983) yra vienas žymiausių XX a. antropologų. Gimė, mokėsi ir pradėjo dirbti Didžiojoje Britanijoje, 1950–1954 metais atliko lauko tyrimus Afrikoje, dabartinės Zambijos teritorijoje. Vėliau, grįžęs, persikėlė į JAV, kur nuo 1968 m. iki gyvenimo pabaigos dėstė Čikagos universitete.

Svarbiausi jo veikalai yra „Ndembų burtai: jų simbolika bei technikos“ (*Ndembu Divination: its Symbolism and Techniques*. – Manchester, 1961), „Simbolių miškas: kai kurie ndembų ritualo aspektai“ (*The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. – Ithaca, 1967), „Nelaimės būgnai: Zambijos ndembų religinio gyvenimo tyrinėjimai“ (*Drums of Affliction: A Study of Religious Process among the Ndembu of Zambia*. – Oxford, 1968), „Ritualinis procesas: struktūra ir antistruktūra“ (*The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. – Harmondsworth, 1974) bei kt.

Ypatingą dėmesį savo darbuose V. Turneris skyrė ritualui, kurio pagrindu aiškino ir visuomenės sąrangą. Kaip tik ritualinės kilmės – paremtos vadinamųjų pėrėjimo ritualų atitinkamais etapais ar fazėmis – yra ir dvi jo įvestos universalios sociologinės sąvokos – *communitas* bei struktūra, kurių įvairiu santykiu jis įtikinamai interpretuoja ir tarpusavy netikėtai susieja iš pirmo žvilgsnio gana keistus ir mažai tesusijusius visuomeninius reiškinius.

Struktūra ir antistruktūra

Victoras TURNERIS

Liminalumas

Šiame skyriuje imsiuosi temos, kurią trumpai jau esu apžvelgęs kitur.¹ Dabar atkreipsiu dėmesį į keletą jos atmainų ir aptarsiu reikšmę kultūros bei visuomenės tyrinėjimams. Šios temos prigimtį ir ypatybes visų pirma nubrėžia tai, ką Arnoldas van Gennepas² pavadino pėrėjimo ritualų (*rites de passage*) „liminaline faze“. Pats van Gennepas *rites de passage* apibrėžė kaip „ritualus, kurie lydi kiekvieną vietos, būklės, visuomeninės padėties bei amžiaus tarpsnio pasikeitimą“. Norėdamas pabrėžti skirtumą tarp „būklės“ ir „perėjimo“, visus jo pavartotus terminus įtraukiu į „būklę“. Tai kur kas platesnė sąvoka nei pareigybė ar statusas, žyminti bet kokią pastovią arba periodišką kultūriškai pripažįstamą padėtį. Van Gennepas parodė, jog visos virsmo apeigos pasižymi trimis fazėmis: atskyrimo, ribos (arba *limen*, lotyniškai ‘slenkstis’) ir įvedimo. Pirmąją, atskyrimo, fazę sudaro ritualai, kuriais simboliškai pažymimas individo ar grupės pasitraukimas iš anksčiau užimtos vietos visuomenės struktūroje arba iš tam tikros kultūrinės situacijos („būklės“), arba iš abiejų. „Liminalinio“ tarpsnio metu apeigų subjekto („pereivio“) ypatybės yra dviprasmiškos, jis žengia per tokią kultūros sritį, kuri mažai teturi arba išvis neturi nei praėjusios, nei būsimos būklės požymių. Trečiojoje, įsijungimo ar reinkorporacijos, fazėje perėjimas užbaigiamas. Čia ritualo subjektas, individas arba grupė vėl yra santykinai pastovios būklės ir todėl turi aiškiai apibrėžtas, „struktūriškas“ teises bei pareigas kitų atžvilgiu. Padėtį užėmusį individą tikimasi elgsiantis

pagal atitinkamas įprastas normas bei etinius standartus, taip jį iškart suvaržant visa tokių padėčių sistema.

Liminalumo arba liminalių asmenų („slenksčio žmonių“) požymiai yra iš esmės neapibrėžti, nes ši būseną bei ją išgyvenantys asmenys išsmunka arba išslysta iš to klasifikacijų tinklo, kuris paprastai nustato vietas bei padėtis kultūrinėje erdvėje. Liminalinė būtybė nėra nei čia, nei ten. Padėčių, nustatytų ir surikiuotų teisės, papročių, susitarimo bei apeigų, atžvilgiu ji yra nei šis, nei tas. Neapibrėžti ir dviprasmiški liminalinės būtybės požymiai visuomenėse, kurios ritualizuoja socialinius bei kultūrinius virsmus, išreiškiami turtinga simbolių įvairove. Taip liminalumas dažnai prilyginamas mirčiai, buvimui iščiose, buvimui nematomam, tamsai, biseksualumui, laukiniškumui, taip pat saulės ar mėnulio užtemimui.

Liminalines būtybes, kaip antai iniciacijų ar brandos ritualų neofitai, galima sakyti neturint nieko. Jie gali būti prisidengę monstrų kaukėmis, vilkėti tik draiskalais ar net būti visai nuogi, taip pabrėžiant, jog kaip liminalinės būtybės jie neturi jokio statuso, jokios nuosavybės, jokių skiriamųjų ženklų, net pasaulietinio rūbo, kuris žymėtų jų rangą ar vaidmenį, ar padėtį giminystės sistemoje – trumpai tariant, nieko, kuo jie galėtų kaip nors išsiskirti iš savo iniciacijos bendrų neofitų. Jų elgesys paprastai yra pasyvus ar net kuklus, jie turi besąlygiškai paklusti savo instruktoriams ir nesiskųsdami priimti bet kokią nepelnytą bausmę. Tarsi jie būtų sugražinti ar nustumti į visiškai amorfišką būseną, kad būtų galima juos suformuoti iš naujo ir suteikti papildomų galių, kurių prireiks perėjus į naują gyve-

nimo būklę. Tarpusavyje neofitai yra linkę į labai artimą draugystę bei egalitarizmą – pasaulietiniai rango bei padėties skirtumai išnykę arba sulyginti. [...]

Liminalumas ir statusų sistema

Dabar pamėginkime Lévi-Strausso dvasia nusakyti liminalumo ir statusų sistemos skirtumus binarinių opozicijų, ar priešpriešų, pavidalu. Jas galima išrikiuoti kad ir taip:

virsmas / būklė
 visuma / dališkumas
 vienodumas / įvairumas
*communitas*³ / struktūra
 lygybė / nelygybė
 anonimiškumas / nomenklatūra
 nuosavybės neturėjimas / nuosavybė
 statuso nebuvimas / statusas
 nuogumas arba uniforma / išskirianti apranga
 lytinis susilaikymas / seksualumas
 lyčių skirtumų minimizavimas / lyčių skirtumų
 maksimizavimas
 rangų nebuvimas / rangų skirtumai
 nuolankumas / teisėtas pasididžiavimas padėtimi
 nesirūpinimas asmenine išvaizda / rūpinimasis
 asmenine išvaizda
 jokių turtinių skirtumų / turtiniai skirtumai
 nesavanaudiškumas / savanaudiškumas
 visiškas paklusnumas / paklusnumas tik
 aukštesniam rangui
 sakralumas / sekuliarumas
 šventi pamokymai / techninės žinios
 tylą / kalbą
 giminystės teisių bei pareigų sustabdymas /
 giminystės teisės bei pareigos
 nuolatinis rėmimasis mistinėmis jėgomis / retkartinis
 rėmimasis mistinėmis jėgomis
 kvailumas / gudrybė
 paprastumas / sudėtingumas
 susitaikymas su skausmu bei kančia / skausmo bei
 kančios vengimas
 heteronomija / autonomijos laipsniai

Praplečiant aptariamų liminalinių situacijų aibę, ši sąrašą galima būtų gerokai pailginti. Juoba įvairūs ir daugelypiai yra šias ypatybes išreiškiantys bei įkūnijantys simboliai, dažnai dargi susiję su mirties bei gimimo, anabolizmo bei katabolizmo fiziologiniais procesais. Skaitytojas iškart pastebės, jog daugelis šių ypatybių sudaro tai, ką mes krikščioniškoje tradicijoje laikome religiniu gyvenimu. Be abejo, daugelį iš jų tarp savo religingumo požymių išvardintų ir musulmonas, budistas, hinduistas bei žydas. Regis, atsitiko taip, kad augant visuomenės bei kultūros specializacijai ir sudėtingėjant socialiniam darbo pasidalijimui, tai, kas gen-

tinėje bendruomenėje iš esmės sudarė virsmą ir buvo „nei šis, nei tas“ tarp dviejų apibrėžtų kultūrinių bei visuomeninių būklių, savaime tapo institucializuota būkle. Tačiau *passage* pėdsakai religiniame gyvenime tebėra išlikę kad ir tokiuose posakiuose kaip: „Krikščionis šiame pasaulyje yra svetimas, piligrimas, keleivis, neturintis kur galvos priglausti“. Perėjimas čia yra tapęs nuolatine būseną. Niekur kitur šis institucializuotas liminalumas nėra taip aiškiai pabrėžiamas bei apibrėžiamas kaip didžiųjų religijų vienuolijose.

Pavyzdžiui, vakarų krikščionių šv. Benediktino ordinas yra „skirtas tiems, kurie nori gyventi *bendruomenėje* ir visiškai pasišventę tarnauti Dievui *savidisciplina*, malda bei darbu. Jie turi būti kaip viena šeima, *absoliučiai paklusni* tėvo (abato) rūpesčiui bei vadovavimui. Asmeniškai jie turi likti *skurde, nesantuokoje, savo vyresnybės valioje* ir *bendruomenėje*, kuriai išžadėjo. Saikingas asketizmas gali būti taikomas naktiniais budėjimais, badavimu, *susilaikymu* nuo mėsos ir *nuo kalbėjimosi*“.⁴ Čia pabrėžiau tas ypatybes, kurios pasirodė gerokai panašios į išrinktojo vado pereinaujamą būseną prieš jį viešai „karūnuojant“. Ndembų apipjaustymo apeigos (*Mukanda*) pateikia daugiau paralelių tarp neofitų ir šv. Benedikto vienuolių. Ervingas Goffmanas apibendrina tokį dalyką kaip „totalinės institucijos“. Šioms jis priskiria ir vienuolynus, nemažai dėmesio skirdamas „apnuoginimui bei sulyginimui, kuris... skersai perskrodžia visus socialinius skirtumus, su kuriais naujokai ateina“. Tada jis cituoja vieną šv. Benedikto patarimą abatui: „Te jis neskiria asmenų vienuolyne. Te nė vienas nebus mylimas labiau už kitą, nebent jis pranoktų kitus gerais darbais bei klusnumu. Te joks kilmingasis pagal gimtį nebus iškeltas virš buvusio vergo, nebent tam atsirastų kokia nors kita rimta priežastis“.⁵

Čia paralelės su *Mukanda* ištis pritrėnkiančios. Naujokai, peržengę simbolinius vartus, išrengiami iš savo sekuliarių apdarų; jie sulyginami taip, kad praranda net savo ankstesnius vardus, visiems taikant vieną bendrą pavadinimą *mwadi*, t. y. ‘naujokas’, ir su visais vienodai elgiantis. Vienoje dainoje, kurias apipjaustytojai dainuoja neofitų motinoms naktį prieš apipjaustymą, esama štai kokios eilutės: „Net jei tavo vaikas – vado sūnus, rytoj jis bus tarsi vergas“ – kaip kad ir pats išrinktasis vadas, prieš jį „karūnuojant“, laikomas tarsi vergu. Be to, ir vyriausiasis instruktorius atskyrimo trobelėje iš dalies parenkamas taip, kad būtų keleto iš inicijuojamųjų tėvas – taip jis tarsi tampa visos grupės tėvu, savotišku „abatu“, nors jo titulas *Mfumwa tubwiku* pažodžiui reiškia ‘naujokų vyras (sutuoktinis)’, taip pabrėžiant pasyvų pastarųjų vaidmenį.

Mistinė grėsmė ir silpnųjų galios

Gali kilti klausimas, kodėl gi liminalinėms situacijoms bei vaidmenims kone visur priskiriamos maginės religinės savybės, arba kodėl šios taip dažnai laikomos negeromis,

suteršiančiomis ar tiesiog grėsmingomis visiems asmenims, daiktams, įvykiams bei santykiams, kurie nėra rituališkai įtraukti į liminalinį kontekstą. Mano požiūris trumpai būtų toks: visiems, kas suinteresuotas palaikyti „struktūrą“, bet kokia ilgiau trunkanti *communitas* apraiška savaime turi atrodyti grėsminga bei anarchiška, todėl privalo būti atitverta kuo įvairiausiomis taisyklėmis, draudimais bei išlygomis. Nes tai, kas nepasiduoda aiškiai klasifikacijai pagal tradicinius kriterijus arba atsiduria tarp klasifikacijos ribų, kaip neseniai parodė Mary Douglas,⁶ beveik visur yra laikoma „suteršiant“ bei keliant „grėsmę“.

Jau anksčiau esu sakęs, kad liminalumas nėra vienintelė kultūrinė *communitas* apraiška. Daugelyje visuomenių esama ir kitų apraiškų, kurias iškart galima atpažinti kaip tokias iš aplink susispietusių simbolių bei susijusių tikėjimų, kaip antai „silpnųjų galios“ – kitaip sakant, nuolatinis arba laikinas šventumas, kuriuo pasižymi žemas statusas ar padėtis. Stabiliose struktūrose yra daug organizacijos matmenų. Jau esame pastebėję, jog nepaisant visos gerovės, kokią tik gali susikurti visuomenės, kuriose politinę valdžią, paveldimą ar teritorinę, turi atėjūnai užkariautojai, mistinės bei moralinės galios visuomet priklausoma pavergtiesiems autochtonams. Kitose visuomenėse, pavyzdžiui, Zambijos ndembų bei lambų, galima paminėti religines bendrijas, kurių nariai kaip tik per bendrą nelaimę ar šiaip suvaržančias aplinkybes siekia galių sveikatai, vaisingumui bei klimatui pagerinti. Šios bendrijos kerta skersai tokius svarbius sekuliaros politinės sistemos komponentus kaip giminė, gyvenvietė bei pavaldumas. Taip pat paminėtinas tas religinių bei moralinių vertybių saugotojos vaidmuo, kurį vaidina struktūriškai maža bei politiškai nereikšminga tauta tautų sistemoje, kaip antai hebrajai senovės Artimuosiuose Rytuose, airiai ankstyvųjų viduramžių krikščionijoje bei šveicarai šiuolaikinėje Europoje.

Daugelis rašytojų jau yra atkreipę dėmesį į dvaro juokdario vaidmenį. Maxas Gluckmanas, pavyzdžiui, rašo: „Dvaro juokdarys veikė kaip privilegijuotas moralės teisėjas, turintis licenziją pašiepti karalių, arba dvarponį, bei jo dvariškius“. Juokdariais „paprastai būdavo žemųjų klasių atstovai – kontinentinėje Europoje jais kartais tapdavo kunigai, – aiškiai iškritę iš savo įprasto luomo... Sistema, kurioje kitiems buvo gana keblu patraukti per dantį kokio politinio vieneto galvą, tiesiog privalėjo turėti juokdario instituciją pačiame aukščiausiam lygyje... Juokdario, kuris galėtų išreikšti išniekintos moralės jausmus“. Toliau jis priduria, jog daugelio Afrikos monarchų juokdariai „dažnai buvo neūžaugos ar kitokie nenormalūs keistuoliai“. Panašias funkcijas turėjo būgnininkai barotsių karališkame laive, kuriuo karalius su dvariškiais plaukdavo iš sostinės į savo valdų pakraštį kasmolinių Zambezės potvynių metu. Jiems buvo suteikta teisė nustumti į vandenį bet kurį iš kilmingų didikų, „kuris tik per praėjusius metus būtų įžeidęs juos ar jų teisingumo jausmą“.⁷ Šios figūros, atstovau-

jančios vargšams bei nuskriaustiesiems, kaip tik ir simbolizuoja *communitas* moralines vertybes prieš aukščiausios politinės valdžios prievartą.

Liaudies literatūra pilna tokių simbolinių figūrų kaip „šventi elgetos“, „tretieji sūnūs“, „vargšai siuvėjai“ bei „kvaileliai“, kurie nuplėšia didikų bei aukštų pareigūnų pretenzijas ir sugrąžina juos į bendražmogiškos moralės lygį. Be to, tradiciniuose „vesternuose“ kiekvienas esame skaitę apie paslaptinę benamį „nepažįstamąjį“, bevardį ir beturtį, kuris pašalina nedorą sekuliarų „bosą“, engusį mažžemius, ir taip atstato dorovinę bei teisinę vietos politinių santykių pusiausvyrą. Būtent atstumtų ar beteisių etninių bei kultūrinių grupių nariai mituose bei liaudies padavimuose vaidina pagrindinius vaidmenis kaip bendražmogiškų vertybių atstovai ar reiškiėjai. Iš jų žinomi, pavyzdžiui, gerasis samarietis, žydelis smuikininkas Rotšildas Čechovo apysakoje „Rotšildo smuikas“, pabėgęs vergas negras Džimas Marko Twaino „Haklberijje Fine“ bei prostitutė Sonia Dostojevskio „Nusikaltimo ir bausmėje“, išgelbėjusi ničiškąjį „antžmogį“ Raskolnikovą.

Visi šie mitiniai tipai struktūriškai yra žemesnieji arba „marginalūs“, tačiau būtent jie išreiškia tai, ką Henris Bergsonas pavadintų „atvira morale“ prieš „uždarą moralę“, pastarajai iš esmės sutampant su apribotų, struktūriškų, partikuliarinių grupių normatyvine sistema. Bergsonas kalba apie tai, kaip grupės nariai saugo savo identitetą nuo ne narių, ginasi nuo pavojų savo gyvenimo būdai ir gaivina valią palaikyti tas normas, kuriomis remiasi kasdienis elgesys, būtinas jos socialiniam gyvybingumui. Uždarose ar struktūruotose visuomenėse būtent marginalui arba „žemesniam“ asmeniui, arba „autsaideriui“ dažnai tenka išreikšti tai, ką Davidas Hume'as pavadino „polinkiu į humanizmą“, kuris savo ruožtu yra susijęs su modeliu, mūsų pavadintu *communitas*.

Tūkstantmečio judėjimai

Tarp išpūdingesnių *communitas* apraiškų reikia paminėti vadinamuosius tūkstantmečio judėjimus, kylančius tarp, Normano Cohno apibūdinimu, „savo šaknis ir viltį praradusių masių priemiesčiuose bei provincijoje... atsidūrusių ant visuomenės ribos“,⁸ t. y. ant struktūriškos visuomenės ribos arba ten, kur andai gentinė bendruomenė atsidūrė sudėtingos industrinės visuomenės valdose. Tokių judėjimų požymiai daugeliui skaitytojų yra gerai žinomi.⁹ Dabar tik norėčiau priminti kai kurias liminalumo savybes anksčiau minėtuose gentiniuose ritualuose. Daugelis jų kuo tiksliausiai sutampa su atitinkamomis tūkstantmečio judėjimų ypatybėmis: vienodumas, lygybė, anonimiškumas, nuosavybės neturėjimas (daugelio tokių judėjimų nariai iš tikrųjų priverčiami sunaikinti jų turėtą nuosavybę, kad taip paspartintų savo trokštamos tobulos santarvės ir bendrumo būsenos atėjimą, nes nuosavybės teisė yra susijusi su struktūri-

niais skirtumais, tiek vertikaliais, tiek ir horizontaliais), statusų panaikinimas, uniformiška apranga (kartais abiems lytims), lytinis susilaikymas (arba jo antitezė – seksualinė komuna, nes ir susilaikymas, ir seksualinė komuna panaikina santuoką ir šeimą, kuri legitimuoja statusą struktūroje), lyčių skirtumų minimizavimas (visi yra „lygūs Dievuje“ arba protėvių atžvilgiu), rangų panaikinimas, nuolankumas, nesirūpinimas asmenine išvaizda, nesavanaudiškumas, totalinis paklusnumas pranašui arba vadui, šventi pamokymai, religinio, priešingai sekuliariam, santykio bei elgesio maksimizavimas, giminystės teisių bei pareigų sustabdymas (visi yra vienas kitam draugai, nepriklausomai nuo ankstesnių sekuliarių ryšių), kalbos bei manierų paprastumas, šventas kvailumas, susitaikymas su skausmu bei kančia (ligi pat kankinystės) ir taip toliau.

Pažymėtina, kad savo pradžioje daugelis šių judėjimų skersai kirto gentines bei tautines ribas. *Communitas*, arba „atvira visuomenė“, skiriasi nuo struktūros, arba „uždaros visuomenės“, tuo, kad potencialiai arba idealiai ji gali būti išplečiama iki visos žmonijos. Tikrovėje, žinoma, užtaisas netrukus išsenka, ir „judėjimas“ pats tampa institucija tarp institucijų – dažnai tik fanatiškesne bei karingesne už kitas, nes jaučiasi išskirtine bendražmogiškų tiesų skleidėja. Tokie judėjimai paprastai kyla tais istorijos tarpsniais, kurie daugeliu atžvilgių yra „homologiški“ reikšmingiausių ritualų pastoviose bei save atkartojančiose visuomenėse liminaliniams periodams, kai dauguma tokios visuomenės grupių ar socialinių sluoksnių pereina iš vienos kultūrinės būklės į kitą. Tai iš esmės pėrėjimo reiškiniai. Kaip tik todėl, matyt, daugelio šių judėjimų mitologijoje bei simbolizme taip gausu skolinių iš *rites de passage* – tiek jų pačių kultūros, tiek tų kultūrų, su kuriomis jos dramatiškai susidūrė.

Communitas, silpnųjų galios ir hipiai

Šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje *communitas* vertybės literatūroje bei elgesyje itin ryškiai pradėjo reikštis su vadinamąja „beat'o karta“, kurią sekė „hipiai“, o jų jauniausias padalinys savo ruožtu žinomas „mažylių“ (*teeny-boppers*) vardu. Tai „gerieji“ (*cool*) paaugliai ir jaunuoliai – deja, negalintys pasigirti savo nacionaliniais *rites de passage*, „išsiritę“ iš statusais suvaržytos visuomeninės tvarkos ir įgavę „žemųjų“ stigmą. Jie rengiasi kaip visuomenės „padugnės“, linkę bastytis, mėgsta „liaudies“ (*folk*) muziką, dirba atsitiktinius patarnautojų darbus. Jie pabrėžia asmeninį santykį prieš socialines pareigas, o seksą laiko veikiau betarpiškos *communitas* priemone nei tvarių socialinių ryšių pamatu. Ypač iškalbingas apie seksualinę laisvę yra poetas Alenas Ginsbergas. Netruksta čia ir *communitas* priskiriamo „sakralumo“ požymių: šiuos galima išvelgti dažname religinių terminų, kaip antai „šventasis“ ar „angelas“, vartojime saviškiams apibūdinti ir susidomėjime dzenbudizmu. Dzeno

formuluotė „viskas yra vienas, vienas yra niekas, niekas yra viskas“ pakankamai gerai atspindi globalinį, nestruktūrišką jo pobūdį, anksčiau jau priskirtą *communitas*. Hipių pabrėžiamas spontaniškumas, „betarpiškumas“ bei „egzistencija“ kaip tik atskleidžia dar vieną pusę, kuria *communitas* skiriasi nuo struktūros. *Communitas* visiškai priklauso dabarčiai, tuo tarpu struktūra yra išsiskynijusi praeityje ir per kalbą, teisę bei papročius tįsta į ateitį. Ir nors mūsų dėmesio centre paprastai yra tradicinės priešindustrinės visuomenės, tampa aišku, kad šiedu kolektyvo matmenys, *communitas* ir struktūra, gali būti aptinkami visose kultūros bei visuomenės stadijose bei lygmenyse.

Communitas, liminalumas ir žemas statusas

Dabar atėjo laikas atidžiai peržvelgti hipotezę, kuria siekiama paaiškinti požymius tokių regimai skirtingų reiškinų kaip neofitai liminalinėje ritualo fazėje, pavergti autochtonai, mažos tautos, dvaro juokdariai, šventieji elgetos, gerieji samariečiai, tūkstantmečio judėjimai, „dvasingosios padugnės“, matricentrizmas patriarchališkose visuomenėse, kaip ir patricentrizmas matriarchališkose, bei vienuolių ordinai. Tikrai marga socialinių reiškinų puokštė! Tačiau visi jie turi šią bendrą ypatybę: visus juos sudaro asmenys arba grindžia principai, kurie 1) patenka į visuomeninės struktūros plyšius, 2) yra jos paribuose arba 3) užima žemiausius jos laiptelius. Tai mus gražina prie visuomeninės struktūros apibrėžimo problemos. Viename autoritetingame apibrėžimų šaltinyje, „Visuomenės mokslų žodyne“, A. W. Eisteris apžvelgia kai kurias pagrindines šios sąvokos formuluotes. Spenceris ir daugelis šiuolaikinių sociologų visuomeninę struktūrą laiko „daugiau ar mažiau pastebima sąranga specializuotų, tačiau tarpusavy priklausomų *institūtų* [pabrėžta Eisterio] bei instiutualizuotų padėčių ir / arba veikėjų, kuriuos šios mena, natūraliai išsivysčiusių iš atitinkamų grupių žmonių su atitinkamais poreikiais bei sugebėjimais, santykiavusių tarpusavyje (įvairių tipų bei pobūdžio santykiais), siekiant išlikti duotomis aplinkybėmis“.¹⁰ Kiek skaidresnis Raymondo Firth'o apibrėžimas skamba taip: „Visuomenėse, kurias paprastai tyrinėja antropologai, visuomeninę struktūrą gali sudaryti pamatiniai santykiai, nulemti klasių sistemos, kuri savo ruožtu remiasi santykiu su žeme. Kiti visuomeninės struktūros aspektai kyla iš priklausymo kitokio pobūdžio nuolatiniams grupėms, kastoms, amžiaus grupėms ar slaptosioms bendrijoms. Vėl kitus santykius nustato padėtis giminystės sitemoje“.¹¹ Dauguma apibrėžimų kalba apie padėčių ar statusų sąrangą. Daugelis pabrėžia grupių ir santykių institucionalumą bei pastovumą. Mokslininkai sociologai savo koncepcijoms, modeliams bei formoms atitikmenų ieško klasikinėje mechanikoje, gyvūnų ir augalų morfologijoje bei fiziologijoje, o pastaruoju metu, kartu su Lévi-Straussu, ir struktūrinėje lingvistikoje. Visi sutaria dėl

dėmenų bei pozicijų sąrangos tęstinumo laike su daugiau ar mažiau laipsniškais pakitimais. Su „visuomenės struktūra” susijusi ir „konflikto” sąvoka, nes atskirų dalių išsiskyrimas veda jas į tarpusavio opoziciją, o išskirtinis statusas tampa į jį pretenduojančių asmenų bei grupių tarpusavio kovos priežastimi.

Kitą mano nagrinėtą visuomenės matmenį apibrėžti nėra taip paprasta. G. A. Hilleris peržvelgė 94 termino *community* ‘bendruomenė’ apibrėžimus ir priėjo išvada, kad „išskyrus teiginį, jog visi žmonės yra bendruomenės nariai, visiško sutarimo dėl bendruomenės prigimties nėra”.¹² Taigi erdvė, regis, tebėra atvira naujiems bandymams! Stengiausi vengti nuomonės, esą *communitas* susijusi su tam tikru teritoriniu vienetu, dažnai ribotu, pasitaikančiu daugelyje apibrėžimų. Mano galva, *communitas* pasireiškia ten, kur nėra struktūros. Ko gero, geriausiai šią keblią sampratą galima būtų išsakyti Martino Buberio žodžiais, nors jį, regis, derėtų laikyti veikiau talentingu vietiniu informatoriumi nei mokslininku sociologu. Buberis čia vietoj *communitas* vartoja tiesiog „bendrumo” terminą: „Bendrumas – tai nebe buvimas šalia (ir, galima būtų pasakyti, viršų bei apačioj), bet *su* kitu iš daugelio. Ir kiekvienas iš šito daugelio, nors visi žengia į vieną tikslą, vis dėlto nuolat atsižręžia ir dinamiškai atsižvelgia į kitą, kreipdamasis nuo *Aš* į *Tu*. O bendruomenė yra ten, kur nutinka bendrumas”.¹³

Buberis pabrėžia spontanišką, betarpišką, konkrečią *communitas* prigimtį, priešingai normuotai, institucionalizuotai, abstrakčiai visuomeninės struktūrai. Kita vertus, *communitas* tampa akivaizdi arba prieinama, taip sakant, tik per sugretinimą arba hibridizaciją su visuomeninės struktūros požymiais. Kaip kad *Gestalt* psichologijoje vienas kitą nustato figūra ir pagrindas, arba kaip kad kai kurie reti elementai gamtoje nėra aptinkami gryni, o tik cheminiuose junginiuose, taip ir *communitas* gali būti suvokta tik per kokį nors santykį su struktūra. Tačiau nors *communitas* yra sunkiai apčiuopiama ir vis slysta iš rankų, dėl to ji netampa nereikšminga. Čia tiks prisiminti istoriją su Laodzi vežimo ratu. Ir stipinai, ir stebulė (t. y. pati centrinė rato dalis, laikanti drauge ašį ir stipinus), kurioje jie įtvirtinti, būtų beverčiai, sakė jis, jei ne skylė, anga, tuštuma vidury. Bestruktūrę *communitas*, atstovaujančią „gyviems” žmonių tarpusavio santykiams, Buberio pavadintiems *das Zwischenmenschliche*, galima palyginti su ta „tuštuma viduryje”, būtina rato struktūros funkcionavimui.

Tai, jog kartu su kitais, nagrinėjusiais *communitas* sampratą, esu priverstas griebtis metaforų bei analogijų, nėra nei atsitiktinumas, nei reiškia mokslinio tikslumo stoką. Taip yra todėl, kad *communitas* turi egzistencinį pobūdį, ji apima žmogaus visoje jo pilnatvėje santykius su kitais tokiais pat. Tuo tarpu struktūra reiškia rūšiavimą, tai iš esmės, kaip pastebėjo Lévi-Straussas, klasifikacijų sistema, mąstymo apie kultūrą bei gamtą bei tvarkos viešajame gyvenime modelis. *Communitas* taip pat yra potenciali, ji daž-

nai turi tariamosios nuosakos atspalvį. O santykiai tarp būtybių visoje jų pilnatvėje savaime žadina simbolius, metaforas bei palyginimus. Būtent iš jų, o ne iš teisinių ar politinių struktūrų, randasi menas bei religija. Pranašų bei didžiųjų menininkų žodžiuose bei raštuose Bergsonas mato gimstant „atvirą moralę”, kuri savo ruožtu esanti *élan vital*, „gyvosios dvasios”, ar besivystančios „gyvybinės jėgos”, išraiška. Pranašai bei menininkai yra linkę būti liminalais bei marginalais, „kraštininkais” (*edgemen*), kurie su nuosirdžia aistra stengiasi išsinerti iš bet kokių klišių, susijusių su statusu, užimamomis pareigomis bei vaidmenimis, ir sueiti su kitu žmogumi į gyvą santykį, tikrovėje ar vaizduotėje. Jų kūrinuose mes įžvelgiame tą žmonijos evoliucijoje nepanaudotą potencialą, kuris dar neiškilo į paviršių ir nesustingo struktūroje.

Communitas veržiasi pro struktūros plyšius – kaip liminalumas; pro struktūros pakraščius – kaip marginalumas; iš po struktūros – per padugnes. Kone visur ji laikoma „šventa”, galimas daiktas, kaip tik todėl, kad persmelkia bei ištirpdo struktūriškus bei instigualizuotus santykius valdančias normas ir kartu sužadina beprecedentinės potencijos patyrimą. „Susilyginimo” bei „apsinuoginimo” veiksmas, į kurį mūsų dėmesį atkreipė Goffmanas, dažnai savaime sužadina užplūstančio afekto būseną. Taip iš tikrųjų atpalaiduojamos instinktų energijos, tačiau aš esu linkęs manyti, jog *communitas* nėra vien tik paveldėtų biologinių varų,¹⁴ atpalaiduotų nuo kultūros suvaržymų, padarinys. Veikiau tai įdėm žmogiškų ypatybių apraiška, apimanti ir protą, ir valią, ir atmintį. Be to, ji skleidžiasi sulig gyvenimo visuomenėje patirtimi – antai tarp talentų (*Talentsi*) tik subrendę vyrai patiria tai, kas juos paskatina įrengti *bakologo* šventvietes.

Įsitikinimas, jog tarp žmonių esama tam tikro rūšinio ryšio, bei su juo susijęs „žmogiškumo” jausmas nėra vien tik kažkokio bandos instinkto šalutinės apraiškos, bet kyla iš „žmogaus visoje jo pilnatvėje, visa širdimi dalyvaujančio tarp kitų”. Liminalumas, marginalumas bei struktūros apačios – tai sąlygos, kuriose dažniausiai ir gimsta mitai, simboliai, ritualai, filosofinės sistemos bei meno kūriniai. Šios kultūrinės formos teikia žmonėms modelius arba matrikas, pagal kurias tam tikru lygiu periodiškai atliekamos tikrovės ir žmogaus santykių su visuomene, gamta bei kultūra reklasifikacijos. Tačiau tai daugiau nei klasifikacijos, nes skatina žmogų ne tik mąstyti, bet ir atitinkamai veikti. Kiekvienas iš šių kūrinių yra daugiabalsis, daugiaprasmis ir veikia žmogų iškart daugeliu psichologinių lygių.

Čia esama tam tikros dialektikos, nes *communitas* betarpiškumas kaip tik įgalina struktūros tarpškumą, kaip kad ir *rites de passage* atpalaiduoja žmones nuo struktūros į *communitas* tik tam, kad jie sugrįžtų į struktūrą atgaivinti *communitas* patirties. Viena yra tikra – jokia visuomenė be šios dialektikos negali adekvačiai funkcionuoti. Struktūros perlenkimas gali vesti prie pataloginių *communitas* pasireiški-

mų už „įstatymo“ ribų ar net prieš jį. Savo ruožtu *communitas* perlenkimus kai kuriuose lygybę teigiančiuose religiniuose ar politiniuose judėjimuose nedelsdamas palydi despotizmas, ypatingas biurokratizmas ar kitokie struktūriniai užkietėjimai, kadangi gyvenantiesiems bendruomenėje – kaip antai neofitai apipjaustymo trobelėje Afrikoje, vienuoliai benediktinai arba tūkstantmečio judėjimo dalyviai, – regis, savaime anksčiau ar vėliau prireikia absoliutaus autoriteto, ar tai būtų religiniai įstatai, Dievo įkvėptas lyderis, ar diktatorius. Kad būtų adekvačiai patenkinti materialiniai bei organizaciniai žmonių poreikiai, vienos pačios *communitas* niekuomet negana. *Communitas* maksimizavimas visuomet sukelia struktūros maksimizavimą, kuris savo ruožtu žadina revoliucinius siekius atgaivinti *communitas*. Tokio svyravimo pavyzdžių galima rasti bet kurios didelės visuomenės politinėje istorijoje. Du ryškiausi pavyzdžiai kaip tik bus nagrinėjami kitame skyriuje.

Anksčiau jau minėjau itin glaudų struktūros ryšį su nuosavybe, tiek privačia, tiek korporacine, tiek paveldėta, tiek įgyta. Todėl dauguma tūkstantmečio judėjimų stengiasi panaikinti nuosavybę arba viską turėti bendrai. Paprastai to siekiama tik kuriam laikui – kol stos naujas tūkstantmetis ar pasirodys gėrybių prikrauti protėvių laivai. Kai pranašystė nepasitvirtina, nuosavybė bei struktūra sugrižta, o judėjimas arba pats tampa institucializuotas, arba išyra, ir jo nariai ištirpsta aplinkinėse struktūrose.

Įtariu, jog Lewis Henry's Morganas pats bus ilgėjęsis pasaulinės *communitas* atėjimo, kai savo veikalo „Senovės visuomenė“ (1877) skambiose paskutinėse pastraipose pasakė štai ką: „Vien tik nuosavybės siekimas nėra galutinis žmonijos tikslas, ir jeigu ateityje, kaip ir praeityje, tebeveiks pažangos dėsnis..., tai toks gyvenimo būdas, kurio vienintelis tikslas tėra nuosavybė, gresia visuomenės žlugimu – nes tokiam gyvenimo būde slypi susinaikinimo sėkla. Demokratija valstybėje, brolybė visuomenėje, lygybė prieš įstatymą bei privilegijas, visuotinis išsilavinimas – štai kas mena tolesnį, aukštesnį visuomenės lygį, į kurį be paliovos veda patirtis, protas bei pažinimas“.¹⁵ Kas gi tai per „aukštesnis lygis“? Kaip tik čia, regis, Morganas pasiduoda tai pačiai klaidai, kurią darė tokie mąstytojai kaip Rousseau ir Marxas: *communitas*, kuri yra visų praeities bei dabarties visuomenių ypatybė, jis suplaka su archajine pirmą karte bendruomene. „Tuomet atgims, – tęsia jis, – tik aukštesniu lygiu, senovės genčių laisvė, lygybė ir brolybė“. Tuo tarpu daugelis šiuolaikinių antropologų patvirtina, jog paprotinės normos bei statusų skirtumai priešistorinėse visuomenėse individo laisvei bei pasirinkimui tepalieka labai mažai vietos – individualistas čia dažniausiai laikomas burtininku. Taip pat mažai vietos čia lieka tikrai lygybei, pavyzdžiui, tarp vyrų ir moterų, vyresniųjų ir jaunimo, vadų ir paprastų bendruomenės narių. Brolijos gi su visa savo „brolybe“ savaime dažnai skyla į dvi griežtai skirtingo statuso dalis – vyresnius ir jaunesnius. O tokios

tarpusavy besivaržančios grupės kaip talensių, nuerų (*Nuer*) bei tivų (*Tiv*) visuomenėse jokiai gentinei brolybei išvis nepalieka vietos: narystė jose visiškai pajungia individą struktūrai bei iš struktūrinio susiskaldymo neišvengiamai kylančiam konfliktui. Šiaip ar taip, netgi pačiose paprasčiausiose visuomenėse esama skirtumo tarp struktūros ir *communitas*, simboliškai išreiškiamo būdingais liminalumo, marginalumo bei žemos padėties požymiais. Skirtingose visuomenėse, taip pat skirtingais laikotarpiais kiekvienoje visuomenėje iškyla tai vienas, tai kitas iš šių „amžinų antagonistų“ (pasitelkiant Freudo kita prasme vartotą terminą). Tačiau būtent kartu jie sudaro tas „žmogiškąsias sąlygas“, kuriomis žmogus santykiauja su savo artimu.

Versta iš: *Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure.* – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1969, 1979. – P. 94–95, 106–113, 125–130.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. *Turner V. The Forest of Symbols.* – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967. – P. 93–111.
2. *Gennep A., van. The Rites of Passage.* – London: Routledge and Kegan Paul, 1909. [Mūsų skaitytojui šis žymus XX a. antropologijos veikalas jau pažįstamas iš keleto nemažų žurnale spausdintų ištraukų lietuvių kalba, žr. *Gennep A., von. Les Rites de Passage // Liaudies kultūra.* – 1997, Nr. 5, 6; 1998, Nr. 1. – Pastabos laužtiniuose skliaustuose vertėjo.]
3. [Lot. *communitās*, mot. g., reiškia maždaug ‘bendrumas, bendravimas, bendrija’.]
4. *A Catholic dictionary / Ed. by Donald Attwater.* – New York: Macmillan, 1961. – P. 51.
5. *Goffman E. Asylums.* – Chicago: Aldine Publishing Company, 1962. – P. 119.
6. *Douglas M. Purity and Danger.* – London: Routledge and Kegan Paul, 1966.
7. *Gluckman M. Politics, Law and Ritual in Tribal Society.* – Chicago: Aldine Publishing Company, 1965. – P. 102–104.
8. *Cohn N. The Pursuit of the Millennium.* – New York: Harper Torch Books, 1961. – P. 31–32.
9. [Žr., pavyzdžiui, *Worsley P. Johnas Frumas: tūkstantmečio judėjimas Tanoje, Naujuosiuose Hebriduose // Liaudies kultūra.* – 2001, Nr. 1.]
10. *A Dictionary of the Social Sciences / Eds. J. Gould and W. L. Kolb.* – London: Tavistock, 1964. – P. 668–669.
11. *Firth R. Elements of social organization.* – London: Watts, 1951. – P. 32.
12. *Hillery G. A. Definitions of community: areas of agreement // Rural sociology, vol. 20.*
13. *Buber M. Between man and man.* – London and Glasgow: Fontana Library, 1961. – P. 51.
14. [Angl. dgs. *drives*. Dėl galimybės už psichologinį terminą „drivas“ vartoti lietuvišką žodį *varas* žr. kita proga jau padarytą vertėjo pastabą: *Liaudies kultūra.* – 2001, Nr. 4, p. 55.]
15. *Morgan L. H. Ancient Society.* – Chicago: Charles H. Kerr, 1877. – P. 552.